

САНА ОЛОХ

Чурапчы
улуунун хаһыата

ХАҢАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

2002 чыл
Бэс ыйын
18 күнэ
ОПТУОРУННУК
№ 71 (8820)

• Тыл – специализация

ТУГУ ЫСТЫБЫТ?

Күүтүүлээх бэс ыйа. Бу кэмгэ улууска сааскы ыһыы үлэлэрэ үмүрдүдүр. Дьэ, тугу ыстыбыт, кэлэр күһүн тугу кэтэһэбит?

Ол туһунан улуустаагы тыа хаһаайыстыбатын управлениетын кылаабынай агронома Е. И. КОРЯКИНАНЫ кытта кэпсэтистибит.

— Евдокия Ивановна, бааһыны кытта үлэ, уопсайынан, бэйэ бурдугун үүнэриин туһунан улууска араас таһымга элбэх кэпсэтин барда, биһир онук улуус 5 сыллаах социальнай-экономическай сайдыытын былааныгар бурдук боччумнаах мистэни ылар. Дьэ, онуоха быйылгы ыһыы түмүгү тугу эгизгэ этэй уонна сылларынан араарыллыбыкка, бу сыллаагы ыһыы былаана туолла дуо?

— Улууска туорахтаах культуралары ыһыы түмүктэннэ. Ол манньк: уопсайа 2581 гектар ыһылыбыттан сэлэһинэй 2661, дьэһимиз 1499 уонна эбиз 421 гектарга ыһылынна. Бүгүгү күнүгэ турулунан паары хорутуу 1200 гектарга ыһылынна. Бу былаан быһылынан 2600 гектарга тиздрилиэхтэ.

Хортуоллугу барыта 36,3 гектарга олордунна, ити иһигэр бааһынай хаһаайыстыбаларын ылар ирээтэ 27,3 гектар, тыа хаһаайыстыбатын производствнай кооперативтарын икэнэ 9 гектар буолла. Оттон нэһилиэтинэ хортуоллугу олордутун дааннайдар түмүлээ илэк.

Осуруот аһын олордугу. Маһаа хаппыстанан, хаһан да буоларын курдук, сүрүннээн, Болуур нэһилиэгин хаһаайыстыбалара идэтиллэр. Ол эбэтэр хаһыс да сылын үлэлэр "Адам" бааһынай хаһаайыстыбата 2 гектарга, оттон "Мындабайы" ТХПК 3 гектарга олортутар. Олору саргы эмиз атын нэһиликтэргэ сорох бааһынай хаһаайыстыбалара хаппыстаны уонна атын да осуруот астарын олордуну, кыра-кырааан да буоллар, саадаан эрэллэр. Холбоур, Аларбатан "Булгуннах" уонна Сылтантан "Тумара" хаһаайыстыбалар итинник булкаас культуралары туһаннаабынан 2 уонна 0,5 гектарга ыстылар. Онон осуруот

аһын олордугу быйыл 7,5 гектарга тиздрилино.

— Итинэн быйылгы ыһыы былааннара туолулар дуо, тобо эрэ сылларалар сэмэй курдуктар.

— Туох-ханнык миннэ, туорахтаах культуралары ыһыы былаана туолбата. Улуус үрдүнэн ити 2800 гектарга тиздрилиэхтэбэ, ол, этиллибитин курдук, 2581 гектарга ыһылынна. Ону быһаардахха, манньк. Быйыл хаһыс да сылын икстэрэ миннэ-уулан кэлбит үс хаһаайыстыба, үтэрэ-харчылар суох буолан, уматыгы да (улууска уматык баарын үрдүнэн) уонна сизмэ бурдугу да кыйан төлөһөн ылбаталар. Онон тугу да ыспатылар. Ити Киллэнтэн "Дьаарбан" бааһынай хаһаайыстыбата, Соловьевтан "Бурхаанай" ХЭО итинэн Сылтантан Н.Д.Собаккин салайар производствнай кооператива.

РЕДАКЦИЯТТАН: Специалист быһаарарынан сирдээтэххэ, экономическай өттүнэн туруга суох хаһаайыстыбалар бабатынан саадаабыт дьарыктарын салгыыр кыахтара суох буолан, сыһаа үтүрүллэр турукка киирбиттэр. Бу — рынок көстүүтэ. Аһара кыра, дьобуһаабыт хаһаайыстыбаларга ону туруулаһалларыгар ыарахан күнүр тирээ-биттэрэ илэ-бодо көстөр. Ордук сир, бааһына үлэтин курдук айылбаттан улахан туугулукаах уонна билингитэ, барыһа суох дьарыктыгыр. Урууку курдук, госуодство хаһаайыстыбалар сыллата үүнэн иһэр икстэрин соторо эбэтэр үрүт-үрдүгэр иэс, кредит биэрэн үлэлэтэ сатымра аны суох.

С.СМИРНИКОВА
кэпсэттэ.

Николай ХАДААРЫСКОЙ

САЙЫН

Эмизэ илигэн тыаһыан
Быһытар сабардаан кэллилэр.
Силлэстэ-силлэстэ уурайан
Таммактар курулуу куттулар.

Чабылган быһыта курбуулаан
Күтүмүс уотунан сандарда.
Ол аайы тобута ыстанан
Сун-дьяһын этигэ сааһына.

Умайар кураантан, куйаастан
Алаһым тыһын ылан наһыйда.
Үүнүлээх бэттиэмэ отунан
Мунгулаан долгуйа хамсаата.

Мүгүккэ көбөрө чаппыан,
Сибэки сандара тэтэрэн,

Күөрүгэй уруйдуу ылаата,
Көрүбүт күк-куутуу чоргуйда.

Өкү сайын үтүөтэ эргиллэн
Дьэһегэй ыһаагар түмсүөхтү.
Чорсонноох кымылы каттеһэн
Дуһуһа-астына иһилээт.

Үчүгэй буолар ээ кыттаһан
Үөрүүнү бар дьоннуун үлэстэр.
Эдэрдийи-эмэниин көрсүтөн
Сүрэхтэн истинник кэпсэтэр.

Илгэлээк ардах кэмнэгитэн
Дьылбаабыт үһэстэн түстэнэр.
Ол иһин алаастар мэлдьитин
Аймылартан күстүктэр туһаллар.

Россия көгүл тустууга чемпионата

рам, Россия икки төгүллээх чемпионна Леонид Чугуновка 4 : 10, Буян Биче-солга 1 : 7 ахсааннарынан хотторгоото. Россия түбүлүгүн аан бастакынан саадаабыт биһир эрэлбит Павел Калитонов Тыа бөбөһө Марген Санаага 6 : 4 хотторон иһэн травмаланан ыраас хотторууну сүрүннэ.

Бу ыйаһынгга ыалдыттарбыттан Константин Хангалов (Бурятия), Монгуш Чечен-оол (Тыва), Насир Абдулаев (Дагестан), Леонид Чугунов (Новосибирская), Батор Цыбиков (Бурятия), Базарсадан Дашиинимаев (Бурятия) иккилии кыйаһылаах хотторуута суох иһэллэр.

66 кг ыйаһыннаахтарга 28 бөбөс тустар. Бастагы эргир-

Ондар (Красноярская), Навруз Лепшинов (Карачаево-Чеченская Республика), Вадим Наниев (Алания), Паата Нозадзе (Красноярская), Баир Базаров (Бурятия), Шамиль Умалатов (Дагестан) хотторуута суох иһэллэр.

84 кг ыйаһыннаахтарга 24 бөбөс баар. Аан дойдуга, олимпийский ооннуулар чемпионна Адам Сайтиев (Красноярская) бастагы эргиргэ сыһыанан баран, иккисэ Вадим Токаев (Москва) кытта түбүһүнэ. Манна Адам Сайтиев аһыллан биэрбөккэ, бастагы сыһыаналаһа дьэри уола икки очкоһунан хотон истэ. А.Сайтиев туттара-халтара холку-наһый, лоп-бааччы. Онтон сыһыаналаһа кэһиптэ... бэйэ бодотун билинэн атахтаан икки баллы ылаттаата, ол да буоллар, уола тийэх мунууталарга дьэри тэнгэ эрийистэ. Ол эрэри оһопта, кылааһа үрдүк буолан 5 : 3 ахсаанынан хотто. Үтүс эргиргэ Вадим Джегуганов (Нижневартовская) 26 сак. ыраастык уурда. Кинини кытта тэнгэ хотторуута суох тустан иһэллэр Саид Саидов (Дагестан) международнай мастар, Шарип Исмаилов (Дагестан), Шамиль Гитинов (Москва), Хаджимурат Гадалов (Алания), Вадим Лалиев (Алания), Дмитрий Дариодехин (Красноярская), Х-Мурат Магомедов (Дагестан).

А.СЛЕПЦОВ, П.КОРКИН.

Хаартыскаларга: СР Президеһа В.А.Штыров чемпионат аһылытын эһэрдэһинир; чемпионаты аһы.

БАСТАКЫ КҮН ХАПСЫҢЫЛАРА

Бу күн 55, 66, 84 ыйаһыннаах тустуулар көбүөргэ тахсан туһунулар.

55 кг ыйаһыннаахтарга 31 бөбөс күөн кароон күрөх былдыастылар. Күүтүлүбүтүн курдук, бийиги эрэлбит Александр Комоев бэйэтин уюматтарын Николай Старостини ыраастык, Валерий Кульбертиновы (Москва). Иван Пантилов ыраастык техникескэйдик кыйаһылаата. Айаал Павлов бастагы эргиргэ Базарсадан Дашиинимаевка (Бурятия) тэн киирсигэ 1 : 3 хоттордо, иккисигэ Дугар Жансуевы (Бурятия) 4 : 3 ахсаанынан хотто. Антон Иванов Курбан Набиены (Хабаровская) 11 : 4, Андрей Епишини (Пермь) ыраастык

техникескэйдик кыйаһылаан күрөхтэһини үчүгүйдик саадаан иһэллэр. Иван Пантилов Валерий Кульбертиновы (Москва), бэйэтин уолун Николай Старостини ыраастык техникескэйдик кыйаһылаата. Данил Неустров Батор Цыбиковы (Бурятия) 7 : 3 ахсаанынан хотон баран, Рахман Ирбайханова (Дагестан) 0 : 2 ахсаанынан эрийсэн иһэн бүтэһик мунуутарга ыраастык хоттордо. Евгений Ефимов бастагы эргиргэ сыһыанан, Сергей Шлюпкины (Кемерово) 8 : 3 хотон баран, Вадим Халитовка (Нижневартовская) очконан ыраастык техникескэйдик хоттордо. Семен Шареборин бастагы эргиргэ сыһыанан ба-

га Станислав Захаров Леонид Спиридоновы эһи бириэмэ куустуууга өттүктэн түһэрэн 3 баллы ылан очконан, иккисигэ Петр Ромадины (Пермь) очконан хотон иһэн бүтэһик мунууталарга прогиб албаһы очгонан очконан лаппа кыйада. Александр Андреев Баир Базаровка (Бурятия) 3 : 5 хоттордо, онтон Александр Окоченниковы 2 : 1 ахсаанынан кыйада. Александр Бурнашов Олег Кривош (Нижневартовская) 13 : 4, Вячеслав Черновы (Пермь) 5 : 3, Виталий Ждановы (Москва) 6 : 1 ахсааннарынан хотугалаата. Бу ыйаһынгга ыалдыттартан Заур Батаев (Красноярская), Сослан Томоев (Алания), Аян

• Мин Саха сирэ – XXI үйэбэ

ЧЭГИЭН-ЧЭБДИК ОЛОХ КИИНЭ ТУТУЛЛАР

Өссө икки сылаагыта сабаламмыт үтөө дыала хамсааһын – бу саха омук сайдарыгар, инникигэ эрлээх буолуутугар бири сүрүн хайысханын буолла. Хадаарга бу дыала чэрчитинэн бастаан убаас уматыгынан оттуулар таас котельнай тутуулар сака дыл иннинэ үлэбэ киллэриллибитэ. Мантан дыон – саргы сүргөтэ хатабуулан кыстыгы этэктэ астыбыт, күөх сайынга үктэнибит.

Итинник “түөх эмит үчүгэй тутан-онорон бар дьоммутун үөрүтүбүт” диэн өйдөөх-санаалаах дыонор үгүстэр. Олор кээксээриттэн тутуу биригэдиинин Олег Иннокентьевич Андросов уонна киини кемелөөһүнүн, тутуу маастара идэлээх Дмитрий Дмитриевич Луконы ааттыаха сөл. Киинилэр 7 киллээх биригэздани тэрийэн, кырдыага тутуучу С.Е. Матвеев илосһоһунун, спортивнай салаа көндөйүн ааспыт сыл бүтэриктэрэ, быйыл саас салгыт тутан иккис этэһин ситэрэн, үрдүн сабан, дагын кутан бүтэрдилэр. Билигин окко киирээх иннинээҕи кэми тутуу

былдьаһан аарка арааматын туруоран бүтэрэр соруктаах үлэни сылдылар. Хас да төгүлүөн субуотунуук тэриилэн оскуола оҕолоро уонна олохтоох нэһиликанын улахан көмөнү онордулар. И.Н. Дьячковай биригэдиирдээх пилюрама үлэһиттэрэ 500 маһы хайыттаран, үчүгэй хааныстылаах хатаһыны бэлэмнээн киллэрэн биэриэхтээхтэр.

Аны күһүн спортзал дьикэт ситэн-хотон үлэбэ киирэн оҕо аймак уонна эдэр иччат кэрэбэ-үгүбэ үлэ-улар дьарыктанар, чэгийн олох сирин тутуулар киин-наринан буолуоба.

Валентина СИВЦЕВА,
Хадаар.

Хаартыска: тутуучулар биригэздэлэрэ: (хаҥастан уҥа) – К.Д. Адамов, О.И. Андросов, Д.Д. Лукин, С.А. Ноговицын, И.Д. Ксенофонов, А.Р. Климов, С.Н. Кузьмин, С.С. Кузьмин.

Саха үлүлүччүлээх сүрүяаччыта С. С. Яковлев – Эрилик Эристийн төрөөбүтэ 110 сылыгар
аналлаах литературнай конкурска киирбит айымньылар

Василий ПЕТРОВ – Айыл
ЭРИЛИК УҢУОҔАР
САНАА

Эрирдээх олохтут
Эргичтэ иирдибит,
Эйигин умнубат
Эт мэйибиитигар,
Эрилик эһэбит,
Эн ааккын кытары
Эгэлгэ санаалар
Энэрдэһэн киирэллэр.

Улуу сэхэнниппит,
Улуу сарий саҕана
Орто-туруу дойдуга
Олохтут эйгэтэ
Олохун уларыйда,
Уруккута, сөбүлээһин
Уун-утары эргийдэ...

Суох – сарийга кыайтаран
Сор суолламмытыт,
Нымчэстэри кыайан
Нымси сотон,
Европа аҥаарын
Илибиитигар ылан
Сөсалистическэй лаагыр диэннэ
Сиргизилиппит баара...

Онтон калин өттүгэр
Олорбохтоон иһэн,
Эрэйи, батталы билбэтэх
Эдэр көлүөнэ үүнэн,
Баайга-талымга бадалаах
Баартыйалаах да элбээн,
“Уота суох сарийга”
Онтон сылтаан кыайтаран,
Эһиги тэрийбит былааскытын
Эһэн, сууларан баран,
Халпыталаһымы тутар
Халыан айдааныгар түстүбүт.

Ол эрэн
Баайдары кытта тэҥнэ
Баттал эмиэ тиллиэ дуо?
Эн кэпсээһинг геройдара
Эргиликтэрэ буолуо дуо?
Хамначчытарын “Хачыгырдары”

Хампы тэпсэр бардам
“Бачыгырдар Баһылайдар”
Баһылаахтара буолуо дуо?...

Баайдары үксэтэргэ
Баба баһаам да буоллар,
Баһынайдар, кэпсэтэр
Баһа охсуо суохтар –
Улахан кэллим үлэлэр
Улам уостан бардылар,
Сирин оноруу, тупсары
Сир ортоугар хаалла,
Үлэ миэстэгэ эстэн
Үлэбэ суох үксэтэ,
Харчы иэс умнааһын
Ханна да элбээтэ.

Бэйэ эрэ иннин көрүлэр
Биирдэм быстан үлэ
Сочото суоҕа көстөн
“Сомоолоһуоха” диэн буолла,
Кэпсэтииллэри тэрийэргэ
Калын ыгыран турдулар,
Үбү, күүһү түмүү
Үчүгэин эттилэр,
Саҥа ону билбипти
Саҥаран-иһэрэн бардылар...

Үрэллэ-үрэллэ түмсөн,
Үрдүү-үрдүү намтаан,
Төттөрү-таары саамыланан,
Түк-тан салаллан
Халыан онубуутун булабыт,
Хаарыан олоҕу тутабат?...

Эрилик эһэбит,
Эрирдээх бу кэмгэ
Эрлэбит арай бири –
Аһылы сайдылаах үйэ
Аһыннык хардыһымыр ини,
Эн кэпсээһинг геройдара,
Эрэй, баттал бэлэһэрэ,
“Хачыгырдар”, “Бачыгырдардар”
Хатыламматтар ини...

2002 с.

СИЛИС УОННА ЧЫПЧААЛ
(Үгэ)

Арай биридэ
Арҕаа тыаны үрдүгүн

Алааһы өҕөйө үүмүт
Аарыма тиит
Өндөл халлаан өрөһөтүгэр
Өрө үүнэн тахсарыгар
Үтүөлээх-өҕөлөөх
Үрдүк чылчаала
Уонна
Сир ийэни кытары
Силбип, ситимнир туһалаах
Сиргэ батары үүнэн түспүт
Силбигэх силиһэ
Кыраттан сылтаан
Кыһкыйдаһан турбуттар,
Үчүгэйдэрин өҥнүһэн
Мөккүөрү үөдүлүттэр,
Ат-суол былдьаһан
Айдааны тарпыттар.

– Мин баар буоламмын,
Мин өрө үүнэммин,
Орто ойууру
Ортобуун хааллараммын,
Үрдүк маастары
Үрдүлэриттэн өҕөйөмүн,
Көрүлүүр күн уотуттан,
Көҕүл-көй салгытан
Өлгөмнүк тиһинэммин,
Өрөгөйдөөн тахсаммын
Баарабай тиит бараксан
Барбаран турдаба эбээт! – диэн
Үрдүк чылчаал уулуумсуйбут,
Үтүөгүн-өҥүтүн ааһыт,
Үөһө диэки хантайбыт.
Онуока буолабына
Онтон кыһыан,
Улаатымсык чылчаалтан
Олус абааһаран:
– Үөһэ эрэ үүнүм диэн
Үрдүктүк туттума,
Халлаанга эрэ харбаһым диэн
Хантайан турума,
Хайа мин суорум буоллар
Халлааннарыт, хантайарыт
Холоон да буоллаа эбитэ ини!..
Мин баар буоламмын,
Мин диринтик үүнэммин,
Сир-иэ ситиминин
Сир-буор аһыттан
Сингэри тардаммын,
Сутуу обороммун,
Баарабай тиит бараксаны
Баһааммык аһааммын

Баарабайдыа үүнэн
Барбаран таһыстаа эбээт! – диэн
Силбигэх силис сөбүлээбэккэ
Сир-иэ түгэйттэн
Силбигэри хоруйдаабыт.
– Ии, эн эрэйдээх,
Итиннэ аллараа
Сиргэ-буорга булкулла
Силбигэ сиппакка,
Силбигэх силис, өссө
Силбээһин-баараһаһын! – диэн
Үрдүк чылчаал өһүргэнэн
Үөһсөн, эһиги турбут.
– Хата, бэйэҕин эһиги,
Хантайыккын тохтотуоҕу,
Халлаангыттан түлүктүөҕү,
Хаалдыккын тоһутуоҕу!
Баарабай тиит бараксан
Бар дьон туһугар
Үтүөмүгэ, килбигэ
Үс дойдуга аһырыт
Үрдүк чылчаала да суох
Үүнэ, силбигэ,
Өлүмэ эбитэ ини! – диэн
Силбигэх силис аһаран
Силбигэһэн халдарыт.

Ити курдук тыл-тылтан
Илэ халсан, өһүргэнэн
Илдьирийиктэригэр дьэри эһиспиттэр,
Идэйдиктэригэр дьэри мөккүлүттэр.
Маа бэйэлээх
Мааны тиитэриттэн
Арахсан бараары айдаарыттар,
Тусла бараары куттаарыттар.
Онтон, дьэ, кэмнээ-кэлин
Олохтоохтук толкуйданан
Уоскуйан баран,
Арахсан бардаһарына
Аһааһаларын өйдөн
Аһый намыраабыттар,
Тус-тусла бардаһарына
Туһамматтарын билэн
Тохтообуттар.

Итиннэ маарыһымыр
Идрэһинээх айдаан,
Бой-бойго туһалаах
Билимээккэ мөккүөр
Кили аймааха даҕаны
Кэлэн аһар бадаһаах...

Иван ПИНИГИН

ЭРИЛИК
КҮҮРЭЭННЭЭХ ДЫЛБАТА

Билигин үрдүктэн сөбүлүн
Эрилик күүрээннээх олохун,
Баскыбык кырдыгынан ыланан
Охсууу күнүгэр турбутун.
Сөбүлээх олоҕу айхаллаан
Хаһааһын, бурдугун былдьатар,
Кыраны-кыамматы көмүскээн
Баай суолун мэлэйдиин турбутун.
Бастаах дьон көгүлүн быстаран
Хаһааһын, бурдугун былдьатар,
Сиргэ тэҥ үлөһүк туруорсан
Баай аймак “чааскытын толорор”.
Кинини сойуолуур аатыгар

Түг тыаба доруон саа иһиллэр,
Көмүлүк иннигэр барык түн
Өстөөхтөр төбөнү холбуулар.
Кутта уот төһөнөн кыһар да,
Сочоһон ыстаал чин эттээр,
Кылыс тыл кыһаһыт, кыһылар,
Турбут тыаа силиһинэн сэтээр.
Сэмэни сиппэтэх абаттан
Бандыһыттар кыһыһыан турбуттар,
Хаан-уруу дьоннорун сонордоон
Баалкынан ньһыһан сибиттэр.
Сибиттэр таппаллаах ийэтин,
Сүрэхтэ сүппэт баас аһыллар,
Аммаҕа ыппыттар быраатын,
Абаттан дууһата кыһар.
Ол онтон Эрилик сэмбэбэ,
Өстөөхтөр кэтиһинэн үрдүбэт,
Саа тутан кыргыска кыһылар,
Сибити кыһыһыт тиздирбэт,
Эйэлээх олоххо уоскуйбат.

Нус-баачы суолунан устубат,
Холбоһук таринан норуоту
Холкуоска ыгырар өрүүтүн.
Кистэммит, кэтибит билэйдэр,
Кулактар, куордалымыр саннаахтар
Эрилик утары тураллар,
Хорутуулан-хорутуулан бараллар.
Кинилэр Матыһыттар сибити
Кигэннэр, ньуур туттан киирсэллэр,
Уустаны атаанын тардаллар,
Улууска үгүсүлээх тизтэллэр.
Балыртан ыраһын булуна
Хомуууус эрдээхтик киирсинэр,
Аһар тыл суостааһын туһанан
“Кылаас өстөөхтөрүн” суруйар.
Мөккүлүт дьонкэтик арыллар
Кыр өстөөх кистэммит сирэйэ,
Суут ууран куоһа сарбыллар,
Сылкыа ыһыллар сороҕо.
Уран тыл имэнэр эриллэ

Суруйар идэбэ ылкылар,
Аһыла имнэммит бэлэбэ
Эрилик сүрбэһэр үлүктэр.
Көрбөт булар нугнаах дьылһаны
Эрилик тыйыстык ыһылар,
Норуока бу сыттар даҕаны
Туһалаах буолуосгар эрэнэр.
Суруксун уолуун күнүс-түн
Дьаныардаах үлэбэ тимирэр,
Олорбут олохун саһылаан
“Маарыккаан иччатын” суруйар.
Суруйар буурбалаах сылларын
Кылбайар кырдыгынан туһулаан,
Саларкыр үлэһиннээх иччатын
Эрэйдээх дьылһатын ойуулаан.
Аһааһымыр Маарыккаан иччатын
Инники сайдыахтаах кэскилин,
Хараҥа ыар былыт кэнниттан
Чаһыл күн санааһа тыһаһын!

